

Szczepański, Janusz

Stacja Naukowa w Pułtusku

Rocznik Mazowiecki 20, 198-208

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Szczepański

Stacja Naukowa w Pułtusku

W drugiej połowie minionego stulecia wielką rolę w inicjowaniu badań nad dziejami mazowieckiego regionu odegrał Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych w Warszawie. Administracyjnie związany był on z utworzonym w połowie lat sześćdziesiątych XX w. Mazowieckim Towarzystwem Kultury. Inspiracją do powołania MOBN były zainicjowane na Mazowszu obchody 1000-lecia Państwa Polskiego.

Wybitni ówczesni polscy naukowcy zasiadający w Radzie Naukowej MOBN byli głęboko przekonani o potrzebie włączenia do realizacji zadań statutowych Ośrodka mazowieckich regionalistów. Propagatorem tej idei był przede wszystkim prof. dr hab. Stanisław Herbst, który mówił:

Mazowsze znajduje się niejako w cieniu Warszawy, jest niezbadane w zakresie badań. Stąd konieczność ich ożywienia i poszerzenia warstwy badaczy. Nie wystarczy tu kierować wyłącznie ludzi metodycznie wyszkolonych, ale trzeba uruchomić swoiste rezerwy produkcyjne tkwiące na miejscu...

Wspaniałą okazją do nawiązania kontaktów członków Rady Naukowej MOBN z mazowieckimi regionalistami były organizowane z okazji obchodów milenijnych na Mazowszu liczne sesje popularnonaukowe, sympozja, odczyty, wystawy. Oni też ułatwiali zakładanie pierwszych na Mazowszu stacji naukowych Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych.

Stacja Naukowa MOBN w Pułtusku powstała stosunkowo późno, w 1975 r., aczkolwiek grunt do jej utworzenia został stworzony podczas obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego w Pułtusku. Podczas sesji naukowej na temat dziejów Pułtuska, której przewodniczył prof. dr hab. Stanisław Herbst, główny referat *Czy Pułtusk ma tysiąc lat* wygłosił prof. dr hab. Aleksander Gieysztor. Obchodom towarzyszyły liczne odczyty, wystawy eksponatów i źródeł archiwalnych. Pokłosiem obchodów milenijnych w Pułtusku było wydanie I tomu publikacji *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu* (Warszawa, 1968) oraz albumu *Pułtusk-Nasielsk. Miasto i ludzie*. Wtedy też dzięki inspiracji prof. dr hab. Stanisława Herb-

sta oraz ówczesnego dyrektora Archiwum Państwowego m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego, Józefa Kazimierskiego, zapadła myśl o utworzeniu Archiwum Państwowego w Pułtusk jako Oddziału Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. Został on otwarty w 1973 r., zaś dwa lata później, 21 marca 1975 r. utworzono w Pułtusk – Stację Naukową MOBN w Pułtusk. Kierownikiem zarówno archiwum, jak i stacji naukowej w Pułtusk był Miron Owsiewski. Działalność pułtuskiej stacji wówczas koncentrowała się głównie na akcji odczytowej w ramach Studium Wiedzy o Regionie. Objęła też patronat nad badaniami archeologicznymi, podjętymi w nadnarwiańskim grodzie na szeroką skalę, m.in. obszarze pułtuskiego Starego Miasta i terenie przylegającym do kościoła NMP, najstarszego obiektu sakralnego w Pułtusk. Gromadziła również księgozbiór *masovianów*, a po decyzji władz państwowych, że w Pułtusk powstanie Dom Polonii – także wydawnictwa o tematyce polonijnej.

Przy udziale naukowców z Warszawy udało się wydać tom II książki *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu* pod red. A. Gieysztor (Warszawa 1975). Autorem tego tomu byli już regionaliści pochodzący z Pułtusk, Bronisław Gilejko i Zygmunt Kiljan, piszący o tajnym nauczaniu w powiecie pułtuskim podczas hitlerowskiej okupacji.

W 1980 r., z powodu przejścia M. Owsiewskiego na emeryturę oraz kłopotów lokalowych (następstwa wielkiej powodzi, która w kwietniu 1979 r. nawiedziła Pułtusk), działalność Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk zawieszono. Jej księgozbiór przekazano do Zakładu Naukowego w Ciechanowie i Stacji Naukowej MOBN w Mławie.

Stację Naukową MOBN w Pułtusk reaktywowano 1 lipca 1985 r. Jej organizację powierzono dr. Januszowi Szczepańskiemu, kierownikowi Pułtuskiego Oddziału Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. Do wznowienia działalności tej placówki naukowej doszło dzięki wielkiemu poparciu dr. Józefa Kazimierskiego, dyrektora Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, wieloletniego członka Prezydium MOBN, znanego badacza dziejów Mazowsza i Podlasia. Stacja Naukowa MOBN w Pułtusk znalazła swoją siedzibę i bazę dla badań naukowych w gmachu pułtuskiego archiwum, przy ul. Zaulek 22. Zaczęto tu gromadzić księgozbiór składający się głównie z *masovianów* oraz publikacji o tematyce polonijnej. Jego trzon stanowiły publikacje książkowe przewiezione ponownie do Pułtusk z Muzeum Regionalnego w Mławie.

W marcu 1986 r. zainaugurowano w Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk seminarium historyczne. Przez kilka lat prowadził je prof. dr hab. Ryszard Kołodziejczyk z IH PAN, ówczesny przewodniczący Rady Naukowej MOBN w Warszawie. Pułtuskie seminarium umożliwiło miejscowej inteligencji podnoszenie kwalifikacji zawodowych, aktualizację wiedzy humanistycznej i stanowiło inspirację do zdobywania kolejnych stopni naukowych. Podczas seminariów regionaliści Pułtusk i innych ośrodków miejskich północnego Mazowsza referowali wyniki swych badań. Mogli oni korzystać z księgozbioru Stacji Naukowej oraz z zasobu pułtuskiego archiwum, w którym przechowywane są cenne źródła do dziejów północnego Mazowsza w XIX i XX wieku.

Owoce badań Stacji Naukowej w Pułtusk stały się początkowo niewielkie – ze względu na utrudnienia cenzury – jednoarkuszowe publikacje o nakładzie

0,5-1,0 tys. egz. Wydawano je wspólnie z Pułtuskim Towarzystwem Społeczno-Kulturalnym, dysponującym stosunkowo znacznymi środkami finansowymi na działalność wydawniczą o charakterze regionalnym.

Pierwszą publikacją Stacji Naukowej MOBN w Pułtuskim był *Zarys dziejów miasta Pułtuska (do 1945 r.)* pióra Janusza Szczepańskiego (wyd. 1987). Praca stanowiła kompendium wiedzy o świetnych kontaktach w dziejach Pułtuska w czasach staropolskich jako znanego w całej Rzeczypospolitej ośrodka szkolnictwa, życia umysłowego i kulturalnego oraz kompendium wiedzy o walkach o wyzwolenie narodowe w epoce porzoborowej. Publikacja ta służyła pomocą nauczycielom historii i uczniom pułtuskich szkół średnich i podstawowych, m.in. uczestniczącym w konkursie „Czy znasz dzieje Pułtuska”, ogłoszonym przez Stację Naukową w Pułtuskim.

Druga publikacja J. Szczepańskiego (*Obwód pułtuski w czasie Powstania Listopadowego*) omawiała działania militarne podczas wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. oraz stanowisko różnych grup społeczeństwa pułtuskiego regionu wobec zrywu narodowowyzwoleńczego lat 1830–1831.

Jesienią 1987 r. miała miejsce pierwsza konferencja naukowa, zorganizowana przez Stację Naukową MOBN w Pułtuskim (*Miasta północnego Mazowsza w XIX-XX wieku*, Pułtusk, 26-27 listopada 1987). Podczas konferencji – której obradom przewodniczyli prof. dr hab. Henryk Samsonowicz i prof. dr hab. Ryszard Kołodziejczyk – wyniki swoich badań nad problematyką rozwoju ośrodków miejskich północnego Mazowsza w okresie porzoborowym i dziejach najnowszych zaprezentowało blisko 30 historyków i regionalistów. Większość wygłoszonych referatów i przedstawionych komunikatów dotyczyła badań nad czynnikami miastotwórczymi w mazowieckim regionie, badań struktury zawodowej mieszkańców miast, roli rzemiosła i przemysłu, szlaków komunikacyjnych dla rozwoju gospodarczego regionu, znaczenia garnizonów wojskowych. Podczas obrad nie pominięto tak istotnego zagadnienia, jak wpływ mazowieckich Żydów – zaangażowanych w życie gospodarcze regionu – na rozwój miast i osad Mazowsza Północnego.

Pewną grupę pułtuskich regionalistów pasjonowało znaczenie Narwi i innych szlaków wodnych dla rozwoju ośrodków miejskich Mazowsza. Zorganizowali oni Muzeum Rybołówstwa w Pułtuskim. Krzysztof Łuszczyński opracował pracę pt. *Narew w życiu Pułtuska (do końca XVI w.)*, wydaną przez Stację Naukową MOBN w Pułtuskim (1988).

Kolejne badania dowiodły, że ziemia pułtуска zapisała się świetnie na kartach dziejów ruchu ludowego na Mazowszu Północnym. W II połowie XIX w. kolebką ruchu ludowego w tym regionie Mazowsza stała się wieś Kacice położona w pobliżu Pułtuska. W dniu 19 maja 1988 r. w Pułtuskim, przy udziale Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego NK ZSL w Warszawie, zorganizowano sesję naukową na temat *Ziemia Pułtuska w dziejach ruchu ludowego na Mazowszu Północnym*. Podczas sesji referat pt. *Ruch ludowy w powiecie pułtuskim (do 1918 r.)* – opublikowany wkrótce drukiem – wygłosił dr Janusz Szczepański, akcentując wkład działaczy ludowych ziemi pułtuskiej w kształtowanie świadomości narodowej mas chłopskich oraz w odzyskanie w listopadzie 1918 r. niepodległości przez państwo polskie. W publikacji tej przedstawiona została sytuacja pułtuskiej wsi po uwłaszczeniu, początki działalności oświatowej, wpływ wydarzeń rewolucji 1905–1907 r.

oraz ruchu zaraniarskiego na kształtowanie się zrębów ruchu ludowego w tej części Mazowsza. Wiele miejsca poświęcono biografii działaczy ruchu ludowego, absolwentom szkół rolniczych na czele z Piotrem Koczara, pierwszej partii ludowej w Królestwie Polskim – Polskiemu Związкови Ludowemu oraz Polskiemu Stronnictwu Ludowemu „Wyzwolenie”. Podczas konferencji referat poświęcony dziejom ruchu ludowego w latach II Rzeczypospolitej w pow. pułtuskim wygłosił Stefan Gadomski. Prowadził on także badania nad dziejami ziemi pułtuskiej w okresie powstania styczniowego. Powiat pułtusk, a zwłaszcza jego wschodnia, zanarwiańska część obejmująca tereny Puszczy Białej, w 1863 r. stała się terenem intensywnych działań partyzanckich. Tym zagadnieniom poświęcił S. Gadomski swe opracowanie pt. *Powiat pułtusk w Powstaniu Styczniowym* (wyd. 1989).

W latach osiemdziesiątych XX w. prowadzono intensywne prace nad adaptacją pułtuskiego zamku – dawnej rezydencji biskupów płockich – na Dom Polonii. Trwały również prace nad opracowaniem koncepcji programowej pułtuskiego Domu Wszystkich Polaków z Zagranicy.

W prace nad stworzeniem pułtuskiego centrum polonijnego włączyła się także miejscowa Stacja Naukowa. Jej kierownik, dr Janusz Szczepański, napisał wiele artykułów do prasy krajowej i polonijnej, popularyzujących ideę Domu Polonii. Niektóre artykuły publikował w biuletynach Domu Polonii, docierających na wszystkie kontynenty. Od kilku lat prowadził także intensywne prace nad dziejami emigracji zarobkowej z północnego Mazowsza za Ocean i do krajów Europy Zachodniej. Wyniki badań publikował w prasie mazowieckiej w „Zeszytach Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego oraz w organie Ciechanowskiego Towarzystwa Naukowego – „Zapiski Ciechanowskie”.

Od czerwca 1988 r. w gmachu pułtuskiego archiwum – siedzibie Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk – odbywały się spotkania w ramach Wolnej Wszechnicy Polonijnej. Liczni uczestnicy tych spotkań zapoznawali się z dziejami i aktualnymi węzłowymi problemami skupisk polskiego wychodźstwa rozsianego po całym świecie. Prelegentami bywali na ogół wybitni działacze polonijni oraz przedstawiciele polskich ambasad i placówek konsularnych.

Dnia 15 lipca 1988 r. staraniem pułtuskich placówek naukowych otwarto Ośrodek Badań Genealogicznych „Piaś”, mający swą siedzibę w gmachu pułtuskiego archiwum. Ośrodek udzielał informacji genealogicznych przedstawicielom skupisk polonijnych, coraz częściej odwiedzającym Pułtusk. Patronat nad działalnością Ośrodka sprawowała Rada Naukowa na czele z prof. Aleksandrem Gieysztozem oraz prezesem Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, prof. Stefanem Krzysztofem Kuczyńskim.

Siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości zainspirowała pułtuską Stację Naukową do zorganizowania sesji naukowej na temat *Wkład Polonii w dzieło odzyskania niepodległości przez państwo polskie* (16-17 listopada 1988). Referaty poświęcono różnym skupiskom polonijnym w latach I wojny światowej. Zaangażowaniu Polaków na obczyźnie w walkę o niepodległość Polski zaprezentowali znani badacze emigracji polonijnej: Andrzej Zahorski, Andrzej Brożek, Marian M. Drozdowski, Mieczysław Wrzosek, Alina Janowska, Edward Kołodziej, Krystyna Murzynowska, Irena Spustek. Oczywiście, że najwięcej miejsca podczas ob-

rad poświęcono ogromnemu wkładowi w walce o niepodległość polskiej diaspory w Stanach Zjednoczonych i we Francji, także takiej formacji zbrojnej, jak Błękitna Armia, dowodzonej przez gen. Józefa Hallera. Warto nadmienić, że trzon Archiwum Polonijnego, które zaczęło się tworzyć przy pułtuskim Domu Polonii, tworzyły materiały archiwalne polskich centrów rekrutacyjnych w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, a przekazane do Pułtuska przez znanego kolekcjonera archiwaliów, Stanleya Naja z Chicago.

Dnia 16 lipca 1989 r. nastąpiło uroczyste otwarcie Domu Polonii w Pułtusku. Nasza Stacja Naukowa wydała pracę J. Szczepańskiego *Pułtuski Zamek – Domem Polonii*. Ponadto autor tej publikacji wspólnie z doc. dr. hab. Edwardem Kołodziejem (z Archiwum Akt Nowych w Warszawie) opracowali scenariusz wystawy archiwalnej „Z dziejów Polonii XIX-XX wieku”, którą zwiedzili liczni uczestnicy uroczystości otwarcia i imprez im towarzyszących.

W orbicie zainteresowania regionalistów skupionych wokół Stacji Naukowej w Pułtusku były również dzieje mniejszości narodowościowo-wyznaniowych, licznie zamieszkujących ziemię Północnego Mazowsza. Wyrazem zainteresowań dziejami społeczności żydowskiej w Pułtusku w latach II Rzeczypospolitej stała się wydana drukiem (1989) publikacja Mirona Owsiewskiego *Pułtusczy Żydzi okresu międzywojennego*.

Stacja Naukowa MOBN w Pułtusku aktywnie uczestniczyła w zorganizowaniu I Polsko-Izraelskiego Sympozjum (Pułtusk, 29-32 maja 1990), poświęconemu problemom rozwoju małych miast Izraela i północnego Mazowsza. Głównymi organizatorami były uniwersytety w Tel-Awiiwie, Jerozolimie i Hajfie oraz Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Dr J. Szczepański wygłosił referat poświęcony dziejom społeczności żydowskiej Mazowsza XIX-XX stulecia. Polsko-Izraelskiemu Sympozjum w Pułtusku towarzyszyły objazd naukowy na trasie Pułtusk – Maków – Ciechanów – Przasnysz oraz wystawa archiwalna „Żydzi Północnego Mazowsza”, zorganizowana w gmachu pułtuskiego archiwum.

Przez cały okres istnienia Stacji Naukowej MOBN w Pułtusku prowadzono systematyczną akcję odczytową. Podczas odczytów, organizowanych wspólnie z pułtuskim Oddziałem Polskiego Towarzystwa Historycznego, swoje fascynacje i poglądy na temat kluczowych problemów dziejów Mazowsza i państwa polskiego prezentowali znani polscy historycy, m.in.: Andrzej Ajnenkiel, Marian Marek Drozdowski, Barbara Grochulska, Tadeusz Jędruszczak, Ryszard Kołodziejczyk, Stefan Krzysztof Kuczyński, Tadeusz Łepkowski, Henryk Samsonowicz, Jerzy Skowronek, Tadeusz Wasilwski, Andrzej Zahorski. Każdy z odczytów, cieszący się dużą frekwencją słuchaczy, był okazją do żywej wymiany poglądów, a niektóre przysłużyły się likwidacji „białych plam” w naszej historii, tak często obecnych w okresie Polski Ludowej.

Załamanie systemu komunistycznego w Polsce i gruntowne przemiany społeczno-polityczne końca lat osiemdziesiątych XX stulecia w naszym kraju inspirowały historyków regionalnych do podejmowania badań stanowiących swoiste tabu w okresie PRL.

W 1990 r., w ramach obchodów siedemdziesiątej rocznicy odparcia inwazji bolszewickiej na Polskę, pułtuska Stacja Naukowa wydała drukiem pracę dr. J. Szczepańskiego *Wojna 1920 r. w powiecie pułtuskim* oraz zorganizowała sesję

naukową na temat *Wojna 1920 r. na Mazowszu Północnym*. Podczas obrad referaty wygłosili: prof. Marian M. Drozdowski, ks. doc. dr Michał Grzybowski, dr Ryszard Juszkiwicz oraz dr Janusz Szczepański. Udokumentowano wielki wkład społeczeństwa Mazowsza – m.in. ludności wiejskiej, duchowieństwa i ziemiaństwa – w odparcie bolszewickiego najazdu. Udowodniono także, że losy wojny polsko-sowieckiej 1920 r. rozstrzygały się nie tylko pod Radzyminem, lecz również nad Wkrą, pod Ciechanowem, Pułtuskim, Płońskiem, Płockiem i w rejonie walk 5. armii dowodzonej przez gen. Władysława Sikorskiego.

W 1990 r. zespół pułtuskich regionalistów skupionych wokół pułtuskiej Stacji Naukowej rozpoczął wydawanie „Gazety Pułtuskiej”. W pierwszym numerze tego miesięcznika Włodzimierz Bogdanowicz zamieścił wstrząsający artykuł pt. *Pokazowy proces szkolnej organizacji AK uczniów Gimnazjum Męskiego Pułtusk*. Warto nadmienić, że W. Bogdanowicz prowadził również badania nad dziejami osadnictwa na terenie Puszczy Białej.

W pierwszej połowie 1991 r. Stacja Naukowa w Pułtusk zajmowała się głównie przygotowaniem obchodów 200 rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Z racji usytuowania Domu Polonii w Pułtusk Stacja miała za zadanie wyeksponować kultywowanie patriotycznych tradycji przez polską diaspore, a zwłaszcza tych Polaków, którzy opuszczając Ojczyznę osiedlili się w Ameryce Północnej. Patronat nad pułtuskimi obchodami objął Marszałek Senatu RP i prezes Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” prof. Andrzej Stelmachowski. W dniu 2 maja 1992 r. w sali koncertowej Domu Polonii w Pułtusk odbyła się sesja naukowa na temat *Tradycje obchodów 3 Maja w skupiskach polonijnych*. Referaty podczas obrad wygłosili prof. A. Ajnenkiel i prof. M.M. Drozdowski, M. Kula oraz doc. dr E. Kołodziej i dr J. Szczepański. Sesji naukowej przewodniczył prof. H. Samsonowicz, a materiały opublikowano w pracy *Obchody 3 Maja w skupiskach polonijnych* wydanej pod redakcją kierownika Stacji Naukowej w Pułtusk – dr Janusza Szczepańskiego.

Z badań nad najnowszymi dziejami Pułtusk wynikało, że znaczną rolę w dziejach miasta w latach II Rzeczypospolitej odgrywał 13 pułk piechoty. W dniu 9 listopada 1991 r., w siedemdziesiątą rocznicę przybycia pułku do Pułtusk i w przeddzień Święta Niepodległości, zorganizowano sesję naukową pt. *13 Pułk Piechoty w Pułtusk*. Wśród referentów na szczególną uwagę zasługiwali naukowcy z Wojskowego Instytutu Historycznego w Warszawie oraz dr A. Kociszewski, który przypomniał szlak bojowy tegoż pułku w wojnach o niepodległość i o granice Polski 1918–1921. Duże zainteresowanie słuchaczy wywołał też referat sekretarza pułtuskiej Stacji Naukowej, dr Tadeusza Kowalskiego, który wykazał duże znaczenie pułtuskiego garnizonu dla rozwoju życia gospodarczego i kulturalnego Pułtusk w okresie międzywojennym.

Istotnym kierunkiem badań podejmowanych przez Stację Naukową MOBN w Pułtusk były dzieje pułtuskiego szkolnictwa. Mobilizację do tych badań stanowiła zbliżająca się 550. rocznica istnienia Liceum Ogólnokształcącego im. Piotra Skargi w Pułtusk, jednej z najstarszych szkół średnich w Polsce. Szkoła ta kontynuuje chwalebne tradycje pułtuskiego szkolnictwa, poczynając od szkoły kolegiackiej, słynnego kolegium jezuickiego, Szkoły Wojewódzkiej Księży Benedyktynów. Monografię Gimnazjum i Liceum im. Piotra Skargi w Pułtusk przygotował zespół autorski, do którego poza kierownikiem pułtuskiej Stacji, wcho-

dzili: ks. prof. Tadeusz Żebrowski, dr Tadeusz Kowalski, dr Aleksander Kociszewski. Warto nadmienić, że dr Tadeusz Kowalski, sekretarz pułtuskiej stacji, wkrótce opublikował książkę *Dzieje Państwowego Gimnazjum Żeńskiego i Liceum im. Kludy Potockiej w Pułtusku*.

W pierwszej połowie 1992 r. w działalności Stacji Naukowej MOBN w Pułtusku dominowały przygotowania do uroczystości napoleońskich. Do udziału w imprezie udało się pozyskać Ambasadę Francji w Polsce oraz Departament Wychowania MON. W 185. rocznicę bitwy pod Pułtuskim (26 grudnia 1806) wydano drukiem opracowanie A. Kociszewskiego, poświęcone jednej z najbardziej krwawych w kampanii napoleońskiej bitew na ziemiach polskich. Dnia 4 lipca 1992 r., w obecności kilku generałów francuskich i polskich, 100-osobowej grupy oficerów armii francuskiej oraz delegacji Ambasady Francji w Polsce, odsłonięto pamiątkową tablicę upamiętniającą zwycięstwo nad Rosjanami armii napoleońskiej w bitwie pod Pułtuskim. Uczestnicy uroczystości zwiedzili też wystawę *Bitwa pod Pułtuskim 26 XII 1806 r. i czasy napoleońskie w zbiorach archiwalnych*.

Podsumowanie pewnego etapu badań nad dziejami Pułtuska i regionu stanowiła wydana drukiem monografia *Dzieje miasta Pułtuska* (red. R. Kołodziejczyk). Autorami poszczególnych rozdziałów są: dr J. Kazimierski (czasy staropolskie do 1795 r.); prof. R. Kołodziejczyk (czasy porozbiorowe 1795–1918); dr J. Szczepański (czasy najnowsze 1918–1989).

W 1993 r. działalność Stacji Naukowej MOBN w Pułtusku koncentrowała się głównie na organizowaniu sesji naukowych, upamiętniających ważne rocznice w dziejach Mazowsza oraz na wydawaniu publikacji poświęconych dziejom Pułtuska i regionu. W dniu 16 stycznia 1993 r., w 130. rocznicę wybuchu powstania styczniowego, odbyła się w Pułtusku sesja naukowa *Powstanie Styczniowe na Północnym Mazowszu*. Referaty wygłosili: prof. dr hab. Jerzy Skowronek, prof. dr hab. Ryszard Kołodziejczyk, dr Janusz Szczepański i mgr Stefan Gadomski. Konferencji towarzyszyło otwarcie wystawy archiwalnej „Działania partyzanckie na Mazowszu i ich bohaterowie”. Pokłosiem konferencji jest praca *Powstanie Styczniowe na Ziemi Pułtuskiej* (red. J. Szczepański, 1994). Na szczególną uwagę w tej publikacji zasługuje wykaz represjonowanych uczestników Powstania Styczniowego z powiatu pułtuskiego oraz tekst dr T. Kowalskiego, poświęcony udziałowi w powstaniu 1863 r. pułtuskich szkół i duchowieństwa.

Podczas sesji naukowej (17 sierpnia 1993 r.), zorganizowanej z okazji uwolnienia Pułtuska od Sowietów przez 13 p.p. w trakcie wojny 1920 r., wystąpili: prof. Andrzej Ajnenkiel, dyrektor Wojskowego Instytutu Historycznego w Warszawie, oraz dr J. Szczepański. W sierpniu ukazała się drukiem publikacja J. Szczepańskiego pt. *Wojna polsko-sowiecka 1920 r. na Ziemi Wyszokowskiej*, gdzie autor przedstawia przebieg działań militarnych w rejonie Wyszokowa i przypomina pobyt na plebanii w Wyszokowie członków Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego w Polsce, na czele z Feliksem Dzierżyńskim i Julianem Marchlewskim. Czekali, aż oddziały Armii Czerwonej zdobędą Warszawę, by mogli wkroczyć do stolicy Polski i zainstalować tam władzę komunistyczną na wzór sowiecki.

W siedemdziesiątą piątą rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę pułtuska Stacja Naukowa MOBN była współorganizatorem konferencji naukowej *Drogi do niepodległości*. Sesji naukowej, podobnie jak i innym pułtuskim konferen-

ciom naukowym, przewodniczył dyrektor Archiwum Państwowego m.st. Warszawy i członek prezydium MOBN w Warszawie – dr Józef Kazimierski. Podczas konferencji zasadniczy referat nt. *Tradycja walk narodowowyzwoleńczych z perspektywy 11 XI 1918 r.* wygłosił dyrektor Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – prof. Jerzy Skowronek. Autorami pozostałych referatów byli: ks. prof. Michał M. Grzybowski i dr Janusz Szczepański. Uczestnikom sesji naukowej wręczono publikację J. Szczepańskiego *Ziemia Pułtуска w walce o niepodległość*, wydaną dzięki finansowemu wsparciu władz miejskich Pułtуска.

Płaszczyzny współpracy Stacji Naukowej MOBN z władzami miasta Pułtуска były liczne. W obliczu zapowiadanych zmian administracyjnych w naszym kraju Stacja wsparła starania władz miejskich, zmierzające do reaktywowania pułtuskiego powiatu. Dr J. Szczepański przygotował publikację *Powiat pułtuski w podziałach administracyjnych XIX-XX w.*, wydaną drukiem ze środków finansowych Rady Miejskiej w Pułtusk.

Niejako na marginesie dotychczasowych badań nad dziejami Mazowsza znajdowała się problematyka żydowska. W wielu monografiach mazowieckich miast przejawy obecności ludności wyznania mojżeszowego w życiu politycznym, gospodarczym i społeczno-kulturalnym traktowane były marginalnie. A przecież ludność ta na przestrzeni ostatnich dwustu lat stanowiła na ogół 40-60% mieszkańców przeciętnego mazowieckiego miasteczka, wywierając istotny wpływ na procesy społeczno-gospodarcze i polityczne regionu. Znaczne opóźnienia w zakresie odtwarzania dziejów społeczności żydowskiej na Mazowszu skłoniły kierownika Stacji Naukowej w Pułtusk – dr. Janusza Szczepańskiego do kontynuowania badań podjętych już na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Ich efektem stała się wydana w 1993 r. książka *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki* – powiatów, w których odsetek ludności żydowskiej na Mazowszu był największy. W książce przedstawiono położenie prawne ludności żydowskiej, rozwój demograficzny i ruchy migracyjne, działalność gmin żydowskich, żydowskich partii politycznych, stosunki polsko-żydowskie, stanowiska ludności wyznania mojżeszowego wobec walki narodu polskiego o niepodległość. W badaniach nad problematyką żydowską poczesne miejsce zajęło określenie wkładu mazowieckich Żydów w rozwój życia gospodarczego i kulturalnego regionu. Ostatni rozdział książki przygotowanej przez Stację Naukową w Pułtusk został poświęcony omówieniu sytuacji Żydów powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki podczas hitlerowskiej okupacji, kolejnych etapów ich eksterminacji i ostatecznej zagładzie. W publikacji potwierdzone zostały liczne fakty udzielania pomocy Żydom przez ludność polską.

Nawiązaniem do dawnych badań nad problematyką polonijną stała się kolejna publikacja dr. Janusza Szczepańskiego *Ksiądz Aleksander Syski na Mazowszu i wśród Polonii amerykańskiej* (wyd. 1994). Opisuje ona życie i dokonania znanego duszpasterza Polonii amerykańskiej rodem z Mazowsza. O zaangażowaniu ks. Aleksandra Syskiego w życie Polonii amerykańskiej świadczy chociażby zaszczytny tytuł „Kanclerza Sejmów Wychodźstwa w Ameryce”, przyznany mu na wniosek Ignacego Jana Paderewskiego. Warto nadmienić, że ks. Syski wygłosił żałobną mowę nad trumną naszego wielkiego patrioty oraz światowej sławy kompozytora i pianisty I.J. Paderewskiego, a przyjaciela księdza Syskiego. Zachętą do badań

nad biografią kapłana były słowa ks. kardynała i prymasa Augusta Hlonda: „Pochwalam zamiar uczczenia jego wybitnej postaci i utrwalenia jego przewodnich myśli, które są wartościowym przyczynkiem do ideologii odradzającej się Polski”.

100 rocznica Insurekcji Kościuszkowskiej stała się impulsem do zorganizowania przez Stację Naukową MOBN w Pułtusk konferencji naukowej *Powstanie Kościuszkowskie na Mazowszu Północnym* (Pułtusk, 14 marca 1994). W wygłoszonych referatach, głównie przez naukowców Wojskowego Instytutu Historycznego w Warszawie, eksponowano fakt inspiracji do wybuchu powstania 1794 r. ze strony oddziałów Brygady Kawalerii Antoniego Madalińskiego stacjonujących w Ostrołęce i Pułtusk. W sposób fachowy ilustrowano również znaczenie militarne obrony linii rzeki Narwi dla dalszych losów Powstania Kościuszkowskiego.

Uwieńczeniem badań nad historią stacjonującego w okresie międzywojennym w Pułtusk 13. pułku piechoty (a prowadzonych systematycznie przez naszą Stację) stało się wydanie drukiem książki Tadeusza Kowalskiego i Janusza Szczepańskiego *Dzieje 13. pułku piechoty*, Warszawa–Pułtusk 1996.

Niejako na marginesie szerszych badań nad dziejami miasta Pułtuska próbowano odtworzyć historię pułtuskiego rzemiosła. Wyniki dotychczasowych badań pułtuskiej Stacji nad tą problematyką zostały opublikowane w książce J. Szczepańskiego *Z dziejów pułtuskiego rzemiosła* (Pułtusk 1998).

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. najczęściej miejsca w działalności pułtuskiej Stacji Naukowej poświęcono badaniom nad dziejami Mazowsza w okresie wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Uwaga nasza koncentrowała się głównie wokół przebiegu działań militarnych Bitwy Warszawskiej i poszczególnych bitew toczonych na Mazowszu oraz postaw społeczeństwa regionu wobec najazdu bolszewickiego na Polskę w sierpniu 1920 roku. Warto nadmienić, iż dotychczasowe prace naukowe nad dziejami wojny 1920 r. dotyczyły głównie jej politycznych aspektów. Kwerenda źródłowa przeprowadzona w archiwach krajowych i zagranicznych, m.in. w Rosji oraz w Instytucie Polskim i Muzeum Gen. Sikorskiego oraz Instytucie Józefa Piłsudskiego w Londynie pozwoliła na wszechstronne przedstawienie reakcji poszczególnych warstw społeczeństwa Mazowsza wobec bolszewickiego najazdu. Interesującym zagadnieniem stał się m.in. problem kontrowersyjnej postawy społeczności żydowskiej wobec wydarzeń wojny 1920 roku. Kwerenda materiałów źródłowych, m.in. w Centralnym Archiwum Wojskowym, pozwala na stwierdzenie, że o losach Bitwy Warszawskiej 1920 r., bitwy decydującej o losach odrodzonego państwa polskiego, decydowały w poważnym stopniu działania operującej na Północnym Mazowszu 5. armii gen. Sikorskiego. Losy Bitwy Warszawskiej, rozstrzygały się więc nie tylko pod Radzyminem, Ossowem, nie tylko w wyniku uderzenia wojsk Józefa Piłsudskiego znad Wieprza, ale także na skutek działań toczonych przez 5. armię. Te ustalenia przekreślają dotychczasowe mity i legendy tworzone zarówno przez piłsudczyków jak i rzeźników „Cudu nad Wisłą”, niedostrzegających północnomazowieckiego tak ważnego fragmentu w teatrze Bitwy Warszawskiej, gdzie rozbita została większość dywizji sowieckich Michała Tuchaczewskiego, które w lipcu wyruszyły na Polskę z zamiarem jej opanowania i zsowietyzowania. Wyniki badań nad tą problematyką zostały opublikowane m.in. w pracach *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (rozprawa habilitacyjna), *Wojna 1920 r. w Ostrołęckiem* oraz w licznych

innych publikacjach czy artykułach prasowych, będących pokłosiem sesji naukowych.

Barierą utrudniającą badania regionalne jest stosunkowo trudny dostęp do materiałów archiwalnych. Fakt ten zainspirował Stację Naukową w Pułtusk do podjęcia trudu wydania *Materiałów źródłowych do dziejów Mazowsza Północnego w XIX i XX w.* (1997). W publikacji tej świadomie zrezygnowano z zamieszczania materiałów źródłowych choć poznać cennych, ale już występujących w ogólnie dostępnych, niedawno wydanych pozycjach książkowych.

Niezastąpioną pomocą dla opracowania dziejów Mazowsza może się okazać *Mazowiecki Słownik Biograficzny*. Środowisko pułtuskich regionalistów zainicjowało tego typu badania, przygotowując do druku słownik biograficzny *Wpisani w historię Pułtuska* (wyd. 2001).

Oceniając działalność Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk w latach 1985–2000, należy stwierdzić, że w wyżej wymienionym okresie prowadziła owocną działalność badawczą, wydawniczą i dydaktyczną. Starła się też popularyzować chlubne tradycje Mazowsza Północnego i miasta Pułtuska, mającego ściśle związki z tradycjami Kościoła Płockiego, jak też ze skupiskami polonijnymi rozsianymi na całym świecie. Publikacje książkowe autorów związanych merytorycznie z działalnością Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk były często nagradzane w konkursach na najlepsze *masoviana*, organizowanych przez Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych w Warszawie.

Na działalność Stacji hamujący wpływ wywierał notoryczny niedobór środków finansowych. Stąd zrodziła się potrzeba organizowania wielu przedsięwzięć naukowych razem z instytucjami o charakterze centralnym i lokalnym. Wspólny wysiłek, autentyczna pasja pułtuskich regionalistów skupionych wokół Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk spowodowały, że liczne naukowe zamierzenia udało się zrealizować. Taką instytucją naukową – która począwszy od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. bardzo efektywnie wspierała działalność merytoryczną Stacji Naukowej MOBN w Pułtusk, była Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk. Wiele jej ówczesnych wykładowców – m.in. profesorowie: Aleksander Gieysztor, Henryk Samsonowicz, Ryszard Kołodziejczyk, Józef Kazimierski – wspierało ideę utworzenia Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusk, ale też kierowało działalnością Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Warszawie. Warto nadmienić, że pierwsze konferencje naukowe w Wyższej Szkole Humanistycznej były organizowane wspólnie z Mazowieckim Ośrodkiem Badań Naukowych w Warszawie oraz regionalistami działającymi w Stacji Naukowej w Pułtusk.

Wymieńmy tylko kilka publikacji książkowych wydanych wspólnie przez Wyższą Szkołę Humanistyczną w Pułtusk i Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Warszawie, a we współpracy z pułtuską Stacją Naukową:

- T. Kowalski, J. Szczepański, *Dzieje 13. pułku piechoty*, Warszawa–Pułtusk 1996, 330 s.;
- *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, oprac. J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, 522 s.;
- T. Kowalski, J. Miodyński, J. Szczepański, *Wpisani w historię Pułtuska*, Pułtusk 2001, 390 s.;

– *Warszawa i Mazowsze w walce o niepodległość kraju w latach 1794–1920*, red. A. Koseski, A. Stawarz, Warszawa 2001, 393 s.;

– A. Koseski, J. Szczepański, *Pułtusk w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, Pułtusk 2003, 400 s.

Zaangażowanie władz pułtuskiej uczelni w badania mazowieckiego regionu umożliwiło kontynuację (po 20-letniej przerwie) wydawania periodyku „Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu”, na łamach którego były publikowane wyniki badań osób związanych ze Stacją Naukową MOBN w Pułtusku. W 1997 r. ukazał się tom III *Pułtuskich Studiów* pod red. Aleksandra Gieysztorą. Po śmierci wybitnego historyka i humanisty, redaktorem kolejnych tomów periodyku „Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu” został profesor Henryk Samsonowicz.

Główną przyczyną zakończenia działalności Stacji Naukowej MOBN w Pułtusku było rozwiązanie Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Warszawie. Grono regionalistów związanych dotychczas ze Stacją rozpoczęło współpracę na niwie regionalnej z Wyższą Szkołą Humanistyczną (obecna nazwa – Akademia Humanistyczna) im. Aleksandra Gieysztorą w Pułtusku oraz Mazowieckim Towarzystwem Naukowym w Warszawie nawiązującego do dobrych tradycji Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych.

Spuścizną 15-letniej działalności Stacji Naukowej w Pułtusku są liczne publikacje, konferencje naukowe, odczyty, wystawy materiałów archiwalnych. Regionaliści dotychczas związani ze Stacją Naukową w Pułtusku aktualnie pracują nad przygotowaniem 2-tomowej syntezy dziejów Pułtuska (red. tomu I obejmującego czasy staropolskie – prof. dr hab. Henryk Samsonowicz, red. tomu II obejmującego wiek XIX i XX – prof. dr hab. Janusz Szczepański). Wielu badaczy jest także zaangażowanych w przygotowanie do druku poszczególnych tomów syntezy *Dziejów Mazowsza*.